

"Van Lauwersmeer tot Dollard tou
Van T'roapel tot aan't Wad ..."

WEL EN WEE VAN DE VOGELS VAN GRONINGEN IN TWEE BOEKEN

Johan van Klinken en Kees van Scharenburg

Vanaf haar oprichting in 1968 vormden veldstudies en inventarisaties de eerste doelstellingen van de Vereniging Avifauna Groningen. Dit heeft tot nu toe geleid tot twee publikaties in boekvorm: eerst het in 1983 verschenen boek *Vogels van Groningen* (Boekema et al. 1983) en daarna de in 1992 verschenen *Vogelatlas van Groningen* (van den Brink et al. 1992).

De eerste doelgerichte tellingen van de vereniging richtten zich in het begin van de jaren zeventig op de broedvogelpopulaties in een honderdtal over de provincie verspreide terreinen van een beperkte omvang, variërend van enkele tientallen tot honderd hectare. Vanaf 1975 werd op grotere schaal geïnventariseerd in samenwerking met Staatsbosbeheer en met de Provinciale Planologische Dienst. Al spoedig daarna werden de inventarisaties ook aangesloten bij het toen aangevangen bredere en landelijke kader van de SOVON broedvogeltellingen in alle 120 atlasblokken van 5 x 5 km die de provincie Groningen bedekken (Teixeira 1979). Deze gegevens vormden de basis voor *Vogels van Groningen*.

In een nog groter SOVON kader zijn daarna de wisselingen in de vogelpopulaties gevolgd gedurende alle maanden van het jaar (SOVON 1987). Tegelijk werd er nauw samengewerkt met diverse werkgroepen binnen en buiten de vereniging die zich richtten op onderzoek van: vogels van de kust, bouwland, graslanden, zwanen, ganzen, roofvogels, zwaluwen, enzovoort. U kunt er de jaargangen van *De Grauwe Gors* op naslaan om een indruk te krijgen hoeveel werk hiervoor verzet is. Het veldonderzoek werd met en na de SOVON-projecten door steeds meer mensen gedragen en in steeds

meer karakteristieke delen van de provincie uitgevoerd. Deze gegevens lagen ten grondslag aan de *Vogelatlas van Groningen*.

Alle gegevens en analyses, vervat in beide uitgaven, vergden naar schatting meer dan 50.000 velduren - voor het grootste deel van vrijwilligers - en voor de *Vogelatlas* nog eens drie jaren voor grondige analyse per huiscomputer.

Vogels van Groningen verscheen als een fraaie uitgave, bedoeld voor een breed publiek en was tevens een pionierswerk, waarin een belangrijk deel van de in de jaren 70 beschikbaar gekomen gegevens werden vastgelegd. De *Vogelatlas* kreeg een andere opzet en doelstelling. Hoewel ook een boek om in te grasduinen, was deze minder op een breed publiek gericht en meer op studieuze vogelaars en natuurbeschermers. Het werd een atlas en handboek ten dienste van de natuur- en landschapsbescherming in de provincie. Het kreeg een groot getalsmatig belang, omdat in de jaren tachtig met grote intensiteit en met toenemende veldervaring alle atlasblokken alle maanden van het jaar zijn geïnventariseerd en er bovendien bijzonder veel aandacht werd besteed aan speciale biotopen en aan een aantal speciale vogelsoorten.

De beide uitgaven vormen daarmee een belangrijke bijdrage tot landelijke en provinciale zorg voor natuur en milieu.

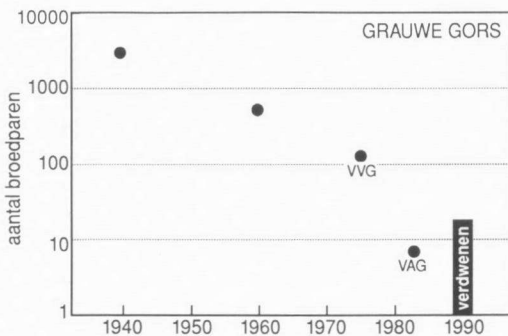
DE BETEKENIS VAN GRONINGEN IN DRIE LIJSTEN

Beschouwt men vogels als milieu-indicatoren dan stelt men een op de mens gerichte vraag: "Wat betekenen de vogels voor Groningen?"

Vogels van Groningen en de *Vogelatlas* stellen ook de omgekeerde en niet louter op de mens gerichte vraag: "Wat betekent Groningen voor de vogels?" In de laatste hoofdstukken van de *Vogelatlas*, waar deze betekenis zorgvuldig en kwantitatief is uitgewerkt, komt duidelijk naar voren dat voor sommige soorten het belang van het Groninger landschap verrassend groot is. Veel van die soorten vragen echter ook om bijzondere zorg en aandacht. Het bleek zinvol om ze op te nemen in "Groninger Lijsten" van vogelpopulaties waarvoor de provincie van wezenlijke betekenis is:

- a) Een "Rode Lijst" van 34 (nog) in Groningen broedende vogels die op de "Nederlandse Rode Lijst" van 49 broedvogels voorkomen (Osieck 1986) en die zo mogelijk om speciale beschermingsmaatregelen vragen.
- b) Een lijst van 29 soorten met een groter dan verwacht aandeel in de Nederlandse populatie.
- c) Soorten waarvoor Groningen als ecologisch kerngebied kan worden beschouwd.

We noemen enkele voorbeelden. Op de Rode Lijst staan onder meer Roerdomp, Patrijs, Kluut, Kempphaan, Ortolaan. De Grauwe Gors moest van deze lijst worden afgevoerd: de soort broedt hier niet meer, tenzij hoogst incidenteel (figuur 1). Jaren geleden hebben we deze tot dan nog karakteristieke Noordgroninger gors gekozen als naamgever van ons verenigingsblad. Tijdens de jaren van onze inven-

Figuur 1. Globale aanduiding van de aantalsveranderingen van de Grauwe Gors. (VVV-Vogels van Groningen, VAG-Vogelatlas van Groningen)

tarisaties is deze vogel als broedvogel "van onder onze handen" verdwenen. Hier bleef geen plaats meer voor de Grauwe Gors, ofwel Dikschietterliere zoals zijn tot in deze eeuw bekende volksnaam luidde. Op de lijst van soorten die in Groningen opvallend veel voorkomen staat onder andere de Kwartelkoning waarvan meer dan 50% van de Nederlandse populatie in onze provincie broedde. Van Gele Kwikstaart, Kluut, Kempphaan, Buidelmees en Kwartel nestelden bij ons een kwart of meer van alle Nederlandse broedparen. Dwergmeeuw en Bonte Strandloper broedden in de periode 1975-1985 alleen in de provincie - weliswaar in zeer kleine aantallen - en nergens anders op het Nederlandse vasteland.

Tot de derde groep, de soorten waarvoor Groningen als kerngebied beschouwd kan worden, behoren de reeds genoemde Kwartelkoning (met toendertijd nog 170 broedparen, momenteel minder dan 10), Patrijs (1.400 paar), Kluut (2.500 paar), Kempphaan (300 paar) en Gele Kwikstaart (17.000 paar!). Verder noemt deze lijst soorten als Krakeend (320 paar), Grutto (6.000 paar) en Bosrietzanger (6.300 paar).

LANDSCHAPSTYPEN

Vogels zijn steeds gebonden aan biotopen of aan landschapstypes. In de *Vogelatlas* zijn de -soorten met een min of meer gelijke biotoopvoorkeur ingedeeld in ecologische groepen.

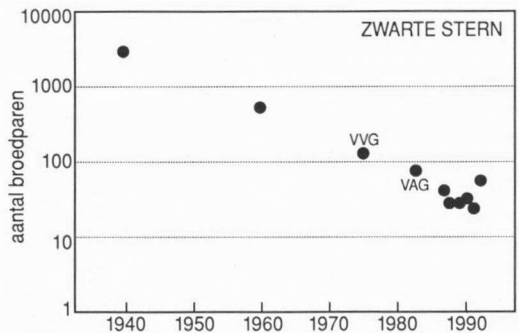
Heide en Hoogveen, inclusief de weinige nog overgebleven vennen en plasjes. Alle dalgronden van de provincie behoorden tot voor enkele eeuwen tot dit type landschap en het behoeft geen betoog dat de verveningen tot op vrijwel de laatste hectare een fors aantal broedvogels van hun biotoop heeft beroofd, hier werd niets gespaard. De *Vogelatlas* meldt dat tussen de jaren 1850 en 1975 maar liefst veertien soorten zijn verdwenen en acht sterk in aantal zijn achteruitgegaan. Wat er aan heide en hoogveen is overgebleven levert vrijwel geen bijdrage meer tot de drie lijsten: a 6%, b en c nihil.

Open Grasland inclusief karakteristieke elementen als sloten, waterlopen, boerderijen en andere bouwwerken. Dit type landschap moet voor 1850 van grote betekenis zijn geweest voor de stand van weidevogels en eenden. Het grote aantal getraceerde eendenkooien in onze provincie (Boekema *et al.* 1983) is daarvoor een directe aanwijzing. Met de bedijking en het droogmalen van polders moeten er reeds voor 1850, het beginjaar voor de tabellen in de *Vogelatlas*, grote verschuivingen hebben plaatsgevonden. Het open grasland zoals wij dat nu kennen is met de moderne landbouwmethodes (vroeger en vaker maaien, intensieve begrazing, eenvormige grasmat) voor de vogelpopulaties in kwaliteit achteruit gegaan. Tussen 1850 en 1975 namen vijftien soorten dramatisch in aantal af en tussen 1975 en 1985 was dat het geval met nog eens negen soorten. Toch blijft het open grasland wel van betekenis: lijst a 18%, b 17%, c een belangrijke 31%.

Open Bouwland inclusief karakteristieke elementen als sloten, ruigten, waterlopen en boerderijen. Een deel van de noordelijke kleigronden en een groot deel van de dalgronden, de voormalige hoogveengebieden, behoren tot dit type. Evenals het open grasland heeft de moderne landbouw hier grote veranderingen teweeg gebracht. Tussen 1850 en 1975 gingen zeventien soorten dramatisch in aantal achteruit en tussen 1975 en 1985 nog eens elf. Maar in het Nederlandse geheel blijft het open Groninger bouwland evenals het open grasland van betekenis met voor lijst a 9%, b 10%, en c 11%.

Water en moeras. Het Leekster-, Paterswoldse-, Zuidlaarder- plus Foxholster- en het Schildmeer liggen alle in voormalige veengebieden. Al deze water- en moerasgebieden zijn ook in een breder Nederlands opzicht belangrijke vogelgebieden. Daarom valt het temeer te betreuren dat de kwaliteit van deze biotopen in de periode 1850-1975 gemiddeld genomen nogal verslechterde: in die periode gingen zestien soorten er in aantal op achteruit (figuur 2). Met de komst van de Lauwersmeer - als

een in 1969 van de Waddenzee afgesneden estuarium - kwamen er echter tal van aantrekkelijke mogelijkheden in de beginperiode, met name voor de watervogels met opschietende pionier-(zoetwater-)planten. Het was alsof de Europese avifauna zat te schreeuwen om de teruggave van een belangrijk waterwildgebied, na eeuwen van "ontginning" van zulke gebieden. De *Vogelatlas* vermeldt negen nieuwe vestigingen in de water- en moerasgebieden. Dit wijst erop dat deze gebieden zeer belangrijk zijn voor vogelbescherming op provinciaal en landelijk niveau: bijdrage aan lijst a 44%, b 38%, en c 39%.

Figuur 2. Globale aanduiding van de aantalsveranderingen van de Zwarte Stern. (VVG-Vogels van Groningen, VAG-Vogelatlas van Groningen)

Kust met kwelders en ingepolderde gebieden als de Lauwersmeer. Groningen is een kustgebied met in het westen de grootste vissershaven van de noordelijke provincies. Langs de noordkust bevinden zich kwelders die deels begraasd worden met vee. Dan volgt de Eemshaven en dieper water tot aan Delfzijl en ten slotte ligt in het oosten de Dollard met opnieuw belangrijke vogelgebieden op groene kwelders. Over het wel en wee van de soorten in de periode van 1850 tot 1975 valt niet zo veel te zeggen, waarschijnlijk was de situatie betrekkelijk stabiel. Na 1975 was de ontwikkeling gunstig, met drie nieuwe vestigingen en een viertal andere soorten die er duidelijk op vooruit gingen. Onze kust is daarmee ook belangrijk voor vogelbescherming op landelijk

niveau: lijst a 12%, b 24%, en c 14%.

Tabel 1. Aantal veranderde soorten per ecologische groep voor de perioden 1850-1975 en 1975-1985

Landschap	1850-1975					1975-1985				
	V	-	=	+	N Tr	V	-	=	+	N Tr
Heide en hoogveen	14	8	0	0	2--	1	1	7	0	1 =
Open grasland	1	14	0	2	1--	2	7	9	4	0 -
Open bouwland	2	15	0	4	1--	0	11	3	2	0--
Water en moeras	2	16	1	4	8 -	0	5	26	9	2 =
Kust	0	3	1	3	2 ±	0	1	4	4	3++
Opgaande vegetatie	1	9	4	4	7 ±	0	3	18	27	6++
Bebouwing	0	6	0	5	3 ±	0	4	8	6	0 =

V verdwenen; - afgenomen; = stabiel; + toegenomen; N nieuw blijvend gevestigd; Tr algemene trend, waarbij: -- sterke afname, - afname, = gelijkblijvend, ± toe- of afnemende soorten, + toename, ++ sterke toename

Opgaande vegetatie. Het karakteristieke open Groninger landschap krijgt meer bomen, de laatste jaren zelfs zeer veel meer in de vorm van snel groeiende houtsoorten op "overtollige" of minder rendabele landbouwgronden. Dit heeft duidelijk weerslag op de vogelbevolking van opgaande vegetaties met een vijftal nieuwkomers al voor 1975 en een viertal daarna. De *Vogelatlas* registreert verder dat maar liefst 27 soorten tussen 1975 en 1985 fors in aantal vooruit gingen. Deze nieuwe en deze zich goed ontwikkelende soorten zijn zeer welkom. Maar het is wel zo dat het meest gaat om soorten die elders in Nederland (en in Europa) betrekkelijk gewoon zijn. Anders gezegd: de nieuwkomers zijn van weinig belang voor de lijsten a, b en c: de opgaande vegetatie draagt met 9% bij aan a en slechts 3% aan zowel b als c.

Bebouwd gebied van steden dorpen en boerderijen, maar ook van haventerreinen, zandwinplaatsen, spoor- en wegbermen en andere sterk door de mens beïnvloede terreinen. Niemand zal verwachten dat deze gebieden zich wezenlijk van dezelfde gebieden elders in Nederland zullen onderscheiden. De toename van park- en tuinaanleg werkte in de jaren 1850-1975 overal ten voordele van een aantal soorten maar gaf Groningen geen meerwaarde. De bebouwde gebieden dragen maar 3% bij aan lijst a, 7% aan b en 3% aan c. In tabel 1

worden de trends per ecologische groep voor de beide tijdsperioden en tegelijkertijd een samenvatting van het bovenstaande weergegeven.

De eerste indruk van de getallen uit de *Vogelatlas* kan zijn: We winnen meer dan we verliezen. Maar bij enig nadenken blijkt dat niet waar te zijn. We verloren en verliezen nog steeds wat karakteristiek en uniek voor Groningen is en we winnen met wat overall elders ook al aanwezig is.

De rationele ontginning nam nog in het recente verleden als kind van zijn tijd en misschien uit onbegrip een hele provincie op de schop, tot de laatste hectare. Daarvoor baltsten in deze provincie Korhoenders en speelden er Visotters. Voor Kraanvogel, Goudplevier, Raaf en Ooievaar bleef geen broedgebied meer over. Ze verdwenen, niet uit eigen wil maar door biotoopvernietiging.

In het Groninger volkslied wordt Groningen een *Wonderlaand* genoemd. Of dat nog zo is durven we niet meer te zeggen in een wereld waar monocultuur hand over hand toeneemt, ook in onze provincie. Wel kunnen we er misschien weer een "Wonderlaand" van maken!

LITERATUUR

- Boekema E.J., P.Glas & J.B.Hulscher 1983. Vogels van Groningen. Wolters-Noordhoff/Bouma's Boekhuis, Groningen
- van den Brink H., J.Furda, J. van Klinken & K. van Scharenburg 1992. Vogelatlas van Groningen. Avifauna Groningen, SOVON district Groningen, Provincie Groningen, Groningen
- van Klinken J. & M.B. van Klinken-de Boer. Vroege milieu-inventarisaties vervat in Schoolmeester rapporten van 1828. Noorderbreedte 31, 41: 153 en 180; De Levende Natuur 84: 155.
- Osleck E.R. 1986. Bedreigde en karakteristieke vogels in Nederland. Vogelbescherming.
- SOVON 1987. Atlas van de Nederlandse vogels. SOVON, Arnhem.
- Telxela R.M. (red.) 1979. Atlas van de Nederlandse broedvogels. Vereniging tot behoud van Natuurmonumenten in Nederland, 's Graveland.